

Η Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας ως κριτική της Αριστεράς¹

του Γιάννη Μηλιού

john.milios@gmail.com

1. Εισαγωγή

Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας αποτελεί τον χαρακτηρισμό που ο Μαρξ αποδίδει, άλλοτε ως τίτλο και άλλοτε ως υπότιτλο, στα γραπτά του της περιόδου 1857-1867. Τα γραπτά αυτά, που στην πρωτότυπη γλώσσα συγγραφής τους καλύπτουν περισσότερες από 5.000 τυπωμένες σελίδες μεγάλου σχήματος, περιλαμβάνουν αφενός δύο βιβλία που εξέδωσε ο ίδιος ο Μαρξ, τη *Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* (1859) και *Το Κεφάλαιο. Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, τόμος 1^{ος}* (1867²) και αφετέρου τρία εκτεταμένα χειρόγραφα, των ετών 1857-58, 1861-63 και 1865-65.³

Η *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* αποτελεί, λοιπόν, το θεωρητικό σύστημα του οποίου έθεσε τα θεμέλια και στη συνέχεια ανέπτυξε ο Μαρξ πριν από έναν αιώνα. Οικοδομείται ως *κριτική* σε μια προϋπάρχουσα θεωρητική κατασκευή, την Κλασική Πολιτική Οικονομία, η οποία φιλοδοξούσε να ερμηνεύσει τους αιτιακούς καθορισμούς που διέπουν τις σύγχρονες (καπιταλιστικές) οικονομίες και κοινωνίες.

Στην παρούσα εισήγηση θα υποστηρίξω τρεις θέσεις:

---

¹ Εισήγηση στο Συνέδριο για τα 100 τεύχη του περιοδικού *Θέσεις με τίτλο: Ο Μαρξ σήμερα, 150 χρόνια μετά τα Grundrisse, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 21-23 Σεπτεμβρίου 2007.*

² Δεύτερη έκδοση, με τροποποιήσεις (1872-73): ο Μαρξ επεξεργάστηκε και πάλι και τροποποίησε το πρώτο τμήμα του έργου, που φέρει τον τίτλο «Εμπόρευμα και χρήμα». Περιορισμένες αλλαγές περιεχομένου έκανε επίσης στο κείμενο της γαλλικής μετάφρασης του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* (Παρίσι 1872-75).

³ Πρόκειται για τα ακόλουθα Χειρόγραφα: 1) Τα *Χειρόγραφα 1857-58*, που για πρώτη φορά εκδόθηκαν το 1939-41 (με εξαίρεση ένα σύντομο κριτικό κείμενο, το οποίο παρέμεινε ανέκδοτο μέχρι το 1976, σχετικά με το βιβλίο του J. B. Bastiat *Harmonies Économiques*, Paris 1851) ως *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* (Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας, Μαρξ 1989, MEGA 1976-α). 2) Το *Χειρόγραφο 1861-63*, που ένα μόνο τμήμα τους κυκλοφόρησε για πρώτη φορά τμηματικά την περίοδο 1905-10 υπό τον τίτλο *Θεωρίες για την Υπεραξία*. Η έκδοση του συνολικού *Χειρογράφου 1861-63* ολοκληρώθηκε το 1982 (MEGA 1976-β, 1977, 1978-α, 1978-β, 1980-α, 1982, Μαρξ 1981, 1982, 1985). 4) Τα *Χειρόγραφα 1863-65*, στα οποία ανήκουν οι «πρόχειρες» γραφές των τριών τόμων του *Κεφαλαίου*, συμπεριλαμβανομένου και του 6^{ου} κεφαλαίου του πρώτου τόμου, που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1969 υπό τον τίτλο *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής* (MEGA 1988, 1992, Μαρξ 1969, Μαρξ 1983). Ο Ένγκελς επιμελήθηκε τα χειρόγραφα του δεύτερου και τρίτου τόμου του *Κεφαλαίου* (που ανήκουν στα *Χειρόγραφα 1863-65*), οι οποίοι εκδόθηκαν το 1884 και 1895 αντίστοιχα. (Βλ. MEGA 1983, Μαρξ 1978-α, 1978-β, 1979, 1991).

(α) Ότι η Κλασική Πολιτική Οικονομία αποτελούσε θεωρία της εργασιακής αξίας (ως ποσότητας δαπανώμενης εργασίας) και ταυτόχρονα θεωρία της εκμετάλλευσης (των εργαζόμενων-μισθωτών από τις ιδιοκτήτριες κοινωνικές τάξεις).

(β) Ότι οι κυρίαρχες εκδοχές «μαρξισμού» υιοθετούν τις βασικές θέσεις της Κλασικής θεωρίας της αξίας και της εκμετάλλευσης, εξοβελίζοντας τη Μαρξική κριτική τους.

(3) Ότι η θεωρητική αυτή μετάλλαξη συνδέεται στενά με την ιδεολογική και πολιτική μετάλλαξη της Αριστεράς, από δύναμη ριζικής αμφισβήτησης σε δύναμη διαχείρισης και μεταρρύθμισης του καπιταλιστικού συστήματος.

2. Η Κλασική θεωρία της αξίας και της εκμετάλλευσης

Η Κλασική Πολιτική Οικονομία οικοδομήθηκε στη βάση της *Κλασικής Εργασιακής Θεωρίας της Αξίας*. Την Κλασική Εργασιακή Θεωρία της Αξίας διατύπωσε κυρίως ο Ντέιβιντ Ρικάρντο, στη βάση εκείνων των θεωρητικών κατηγοριών του Άνταμ Σμιθ που μπορούμε να ονομάσουμε «προσέγγιση της δαπανώμενης εργασίας». Η Κλασική Εργασιακή Θεωρία της Αξίας μπορεί να αναχθεί στις ακόλουθες τρεις θέσεις:

1) Ένα εμπόρευμα αποτελεί αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία. Από οικονομική άποψη ενδιαφέρον παρουσιάζει μόνο η ανταλλακτική αξία, η οποία καθορίζεται ανεξάρτητα από την αξία χρήσης. (*Κλασική Θέση 1*).⁴

2) Η αξία ενός εμπορεύματος αντιστοιχεί στην ποσότητα εργασίας που έχει δαπανηθεί για την παραγωγή του.⁵ Η ανταλλακτική αξία, η σχέση ανταλλαγής μεταξύ εμπορευμάτων, προκύπτει από τον λόγο (το πηλίκο) των αξιών τους (*Κλασική Θέση 2*).⁶

⁴ «Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η λέξη ΑΞΙΑ έχει δύο διαφορετικές σημασίες και μερικές φορές εκφράζει τη χρησιμότητα (utility) κάποιου συγκεκριμένου αντικειμένου και κάποιες άλλες τη δυνατότητα αγοράς άλλων αγαθών την οποία επιτρέπει η κατοχή αυτού του αντικειμένου. Η πρώτη θα μπορούσε να ονομαστεί “αξία χρήσης”, η δεύτερη “αξία ανταλλαγής”. Πράγματα που έχουν τη μεγαλύτερη αξία χρήσης έχουν συχνά μικρή ή καμιά αξία ανταλλαγής, και αντιθέτως, αυτά που έχουν τη μεγαλύτερη αξία ανταλλαγής έχουν συχνά μικρή ή καμιά αξία χρήσης. Τίποτα δεν είναι πιο χρήσιμο απ’ ό,τι το νερό: αλλά μ’ αυτό ελάχιστα πράγματα μπορούμε να αγοράσουμε, με ελάχιστα πράγματα μπορούμε να το ανταλλάξουμε. Από την άλλη μεριά, ένα διαμάντι έχει ελάχιστη αξία χρήσης, ωστόσο, μπορούμε άνετα να το ανταλλάξουμε με μια μεγάλη ποσότητα άλλων αγαθών» Smith 2000, I.iv.13

⁵ «Η εργασία αποτελεί το πραγματικό μέτρο της ανταλλάξιμης αξίας κάθε εμπορεύματος (...) η εργασία από μόνη της (...) είναι απλά το τελικό και πραγματικό πρότυπο (standard) μέσω του οποίου μπορούν να εκτιμηθούν και να συγκριθούν οι αξίες όλων των εμπορευμάτων σε οποιαδήποτε εποχή και τόπο. Η εργασία είναι η πραγματική τους τιμή, το χρήμα είναι μόνο η ονομαστική τους τιμή». Smith 2000, I.v.4&7.

⁶ «Η αξία του εμπορεύματος ή η ποσότητα οποιουδήποτε άλλου εμπορεύματος, με το οποίο θα ανταλλαγεί αυτό το εμπόρευμα, εξαρτάται από τη σχετική ποσότητα της εργασίας η οποία είναι

3) Τα εισοδήματα του καπιταλιστή και του γαιοκτήμονα προκύπτουν ως «παρακράτηση» τμήματος της αξίας των εμπορευμάτων, τα οποία παρήγαγε ο εργάτης στη διάρκεια μιας περιόδου. Με άλλη διατύπωση, *οι ιδιοκτήτριες τάξεις ιδιοποιούνται ένα μέρος από την αξία που παράγει ο εργάτης*. Πρόκειται για ό,τι θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «κλασική αντίληψη περί εκμετάλλευσης» (*Κλασική Θέση 3*).⁷

Αν οι τρεις παραπάνω θέσεις συνιστούν τον θεωρητικό πυρήνα της (Κλασικής) Πολιτικής Οικονομίας, τότε σε τι συνίσταται η Μαρξική *Κριτική* της Πολιτικής Οικονομίας;

Το ερώτημα είναι σημαντικό, κυρίως διότι οι θεωρητικές αναλύσεις της επίσημης Αριστεράς, τουλάχιστον από την εποχή κυριαρχίας του σοβιετικού-σταλινικού μαρξισμού, ουσιαστικά συρρικνώνουν τη μαρξιστική θεωρία της αξίας στις τρεις παραπάνω θέσεις. Θυμίζουμε εδώ απλώς τον πασίγνωστο ορισμό της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ (που αντιστοιχεί σε ό,τι ονομάσαμε *Κλασική Θέση 2*): «Αξία είναι η ενσωματωμένη στο εμπόρευμα κοινωνική εργασία των εμπορευματοπαραγωγών» (*Πολιτική Οικονομία*, ΠΛΕ 1954)

Η «κλασική» ανάγνωση του Μαρξ ισχυρίζεται ότι εκείνο που διαφοροποιεί την Μαρξική από την αστική Πολιτική Οικονομία είναι η έννοια της «εργασιακής δύναμης», την οποία οι Κλασικοί οικονομολόγοι ταύτιζαν με την εργασία, και επομένως δεν μπορούσαν να κατανοήσουν την υπεραξία (ως την υπερ-εργασία, που παρακρατεί ο καπιταλιστής –και ο γαιοκτήμονας). Στην πραγματικότητα, όμως, οι κλασικοί οικονομολόγοι χρησιμοποιούσαν απλώς την ίδια λέξη για να σημασιοδοτήσουν δύο διαφορετικά περιεχόμενα, δύο διακριτές έννοιες: Ονόμαζαν *αξία* (του προϊόντος μιας περιόδου, έστω χάλυβα) την ποσότητα εργασίας που δαπανήθηκε για την παραγωγή του εν λόγω προϊόντος (του χάλυβα) και «*αξία της εργασίας*» το *τμήμα* της αξίας (του χάλυβα) που καρπώνονται ως μισθό οι εργάτες (της χαλυβουργίας), δηλαδή κάτι σαφώς διακριτό. Αυτή η «αξία της εργασίας» (των εργατών της χαλυβουργίας), κατά τους κλασικούς οικονομολόγους, *ισούται με την αξία των αναγκαίων μέσων διαβίωσής τους* (κατά την εν λόγω περίοδο). Το δεύτερο

αναγκαία για την παραγωγή του και όχι από τη μεγαλύτερη ή μικρότερη αμοιβή, η οποία καταβάλλεται για αυτήν την εργασία» (Ρικάρντο, σε Ρικάρντο/Μαρξ 1989: 99).

⁷ «Από τη στιγμή που η γη καθίσταται ατομική ιδιοκτησία, ο γαιοκτήμονας απαιτεί ένα μερίδιο σχεδόν από όλο το προϊόν το οποίο ο εργάτης μπορεί να παράγει είτε μέσω της καλλιέργειάς της, είτε μέσω της συλλογής των καρπών της. Η πρόσοδος του αποτελεί την *πρώτη παρακράτηση* από το προϊόν της εργασίας που απασχολήθηκε στη γη (...) Το κέρδος αποτελεί μια *δεύτερη παρακράτηση από το προϊόν της εργασίας* που απασχολήθηκε στη γη» (Smith 2000, I.viii.6 & 7, οι υπογρ. δικές μου).

μέγεθος αυτό, η «αξία της εργασίας», είναι επομένως κάτι εντελώς διαφορετικό από την αξία, δηλαδή την ποσότητα εργασίας που δαπάνησαν οι εργάτες (της εν λόγω χαλυβουργίας), και δεν ρυθμίζεται ούτε από την ένταση ούτε από την παραγωγικότητα της εργασίας τους (αλλά από την ένταση και παραγωγικότητα της εργασίας στους κλάδους παραγωγής μέσω διαβίωσης).

Εκτός αυτού, όχι μόνο ο Άνταμ Σμιθ (βλ. το σχετικό απόσπασμα στην υποσημείωση 7), αλλά και αρκετοί άλλοι οικονομολόγοι της κλασικής περιόδου θεωρούσαν ρητώς το κέρδος των καπιταλιστών ως υπερεργασία, δηλαδή ως παρακράτηση από την αξία (το προϊόν της εργασίας) που παρήγαγε ο εργάτης. Ο Γουίλιαμ Τόμσον έγραφε χαρακτηριστικά το 1824: «Δεν μπορεί να υπάρξει καμιά άλλη πηγή του κέρδους από την αξία που προστίθεται στις πρώτες ύλες από την εργασία [...] Τα υλικά, τα κτήρια, οι μηχανές, οι μισθοί δεν μπορούν να προσθέσουν τίποτα στην αξία τους. Η πρόσθετη αξία προέρχεται μόνο από την εργασία» (Thompson William: *An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness; applied to the newly proposed system of voluntary equality of wealth..* London, Longman, 1824, σ. 127).⁸

Η κλασική εργασιακή θεωρία της αξίας και της εκμετάλλευσης είχε περιέλθει σε κρίση από τη δεύτερη ήδη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα. Όχι μόνο λόγω της «ενοχλητικής» για το σύστημα χρήσης της από τους σοσιαλιστές της εποχής, αλλά και λόγω της ασυμβατότητάς της με τον εμπειρικό «νόμο εξίσωσης του ποσοστού κέρδους» σε μια καπιταλιστική οικονομία.

Αν υποθέσουμε ότι η ετήσια ποσότητα εργασίας που δαπανάται σε μια επιχείρηση έντασης κεφαλαίου είναι ίση με την ετήσια ποσότητα εργασίας που δαπανάται σε μια επιχείρηση έντασης εργασίας, και ότι επίσης και στις δυο επιχειρήσεις οι συνολικοί μισθοί είναι ίσοι, τότε, αν ισχύει η κλασική θεωρία της εργασιακής αξίας δεν ισχύει ο «νόμος εξίσωσης του ποσοστού κέρδους»: Η αξία του παραγόμενου προϊόντος (= ποσότητα δαπανώμενης εργασίας) θα είναι ίση και για τις δυο επιχειρήσεις, το συνολικό κέρδος της περιόδου (= αξία προϊόντος μείον μάζα μισθών) θα είναι επίσης ίσο. Όμως, το ανά μονάδα κεφαλαίου κέρδος (δηλαδή το ποσοστό κέρδους = ο λόγος: μάζα κερδών δια συνολικό κεφάλαιο) θα είναι μικρότερο στην επιχείρηση έντασης κεφαλαίου (που απασχολεί περισσότερο κεφάλαιο). Ο Ρικάρντο θεωρούσε την περίπτωση αυτή εξαίρεση. Όμως, ο Τόμας

⁸ “There can be no other source of profit than the value added to the raw material by the labour [...] The materials, the buildings, the machinery, the wages, can add nothing to their own value. The additional value proceeds from labour alone”.

Μάλθους, ήδη το 1822 παρατηρούσε: «Οι εξαιρέσεις αυτές είναι τόσο σημαντικές από θεωρητική και πρακτική άποψη, ώστε καταστρέφουν εντελώς τη θέση ότι τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται μεταξύ τους σύμφωνα με την ποσότητα εργασίας που χρησιμοποιήθηκε γι' αυτά»⁹ (Thomas Matlthus, *The Measure of Value Stated and Illustrated*, London 1922, σσ. 12-13).

Η κυριαρχία του «Μαρξισμού» της επίσημης Αριστεράς (του σοβιετικού Μαρξισμού, όπως αυτός κωδικοποιήθηκε τελικά από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 και μετά) είχε σαν συνέπεια να ξεχαστεί η θεωρητική διαμάχη γύρω από την κλασική εργασιακή θεωρία της αξίας και της εκμετάλλευσης. Επιπλέον, και σημαντικότερο, η Μαρξική θεωρία της αξίας ανάγεται στη ρικαρδιανή-κλασική, σύμφωνα με την οποία η αξία ενός εμπορεύματος ταυτίζεται με την ποσότητα της εργασίας που έχει δαπανηθεί για την παραγωγή του. Έτσι δεν τίθεται καν το ερώτημα σε τι συνίσταται η Μαρξική *Κριτική* προς την (Κλασική) Πολιτική Οικονομία.

Όσοι δεν έχετε διαβάσει τις σχετικές αναλύσεις για τη Μαρξική θεωρία της αξίας που έχουμε δημοσιεύσει στις *Θέσεις*, ή δεν γνωρίζετε τις αντίστοιχες διεθνείς προβληματικές και συζητήσεις, ίσως να αναρωτιέστε: «Μα υπάρχει κάποια άλλη μαρξιστική θεωρητική παράδοση, που να μην ταυτίζει την έννοια της αξίας με την “ποσότητα δαπανώμενης εργασίας”», δηλαδή με τη ρικαρδιανή έννοια της αξίας; Θα αναφερθώ σύντομα στο ζήτημα αυτό στην επόμενη ενότητα της εισήγησης. Εδώ, αντί για άλλη απάντηση, παραθέτω δύο σύντομα αποσπάσματα.

Το πρώτο είναι από ένα κείμενο σημειώσεων του Παντελή Πουλιόπουλου, γραμμένο μάλλον κατά το διάστημα της εξορίας του στην Ακροναυπλία (1938-1942):

«Αξία είναι η αντανάκλαση των κοινωνικών σχέσεων που έχει ο παραγωγός με την εμπορευματική κοινωνία [...] Η ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος απλώς φανερώνεται στην ανταλλαγή, δεν πηγάζει όμως απ' αυτή. Η ανταλλακτική αξία είναι μια μορφή που παίρνει η έκφραση της αξίας [...] *Η αξία καθορίζεται από την αφηρημένη, μέση, απλή, κοινωνικά αναγκαία εργασία που κλείνεται μέσα στο εμπόρευμα.* Την αξία χρήσης του εμπορεύματος τη δημιουργεί η συγκεκριμένη μορφή της εργασίας που ξοδεύτηκε για να παραχθεί το εμπόρευμα αυτό [...] Όπως το κάθε εμπόρευμα ξεχωριστά, έτσι και όλος ο κόσμος των εμπορευμάτων έχει δυο πόλους, στον ένα πόλο αξίες χρήσης, δηλαδή τα διάφορα εμπορεύματα, στον άλλο αξίες, δηλαδή χρήμα»

⁹ “They [these exceptions] are both theoretically and practically so considerable as entirely to destroy the position that commodities exchange with each other according to the quantity of labour that has been employed upon them”

(Παντελής Πουλιόπουλος, *Συνοπτικές θέσεις για την Πολιτική Οικονομία*, Βιβλιοθήκη Ελλήνων Ριζοσπαστών και Σοσιαλιστών, Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 2005, σσ. 43-45, η υπογράμμιση δική μου, Γ.Μ.).

Το δεύτερο απόσπασμα προέρχεται από ένα εγχειρίδιο ιδεολογικής διαφώτισης του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας από το 1930, και μοιάζει σαν να σχολιάζει τις φράσεις του κειμένου του Πουλιόπουλου που υπογράμμισα:

«Η αξία ως ιδιαίτερη μορφή εμφάνισης της εργασίας στην εμπορευματοπαραγωγική κοινωνία. (Η αξία ως ιστορική, προσωρινή εμφάνιση). Κατά την παρουσίαση που προηγήθηκε, βρεθήκαμε μπροστά σε ένα από πρώτη ματιά αινιγματικό φαινόμενο: Η αξία του εμπορεύματος καθορίζεται από την εργασία, αλλά δεν εκφράζεται σε ποσότητες εργασίας (μετρημένες σε χρόνο εργασίας)»¹⁰ (Herman Duncker, Alfons Goldschmidt, K. A. Wittfogel, *Arbeiterschulung*, Verlag für Literatur und Politik, Berlin-Wien 1930, Reprint Erlangen 1970, σ. 16).

3. Η Μαρξική θεωρία της αξίας και της εκμετάλλευσης

Είδαμε στα προηγούμενα ότι η κλασική (ρικαρδιανή) θεωρία της αξίας ως ποσότητας δαπανώμενης εργασίας, την οποία ο μέχρι πρόσφατα «επίσημος» (σοβιετικός) μαρξισμός ταυτίζει με τη Μαρξική θεωρία της αξίας, αποτελεί ταυτόχρονα και μια θεωρία της εκμετάλλευσης: Το κέρδος των καπιταλιστών και η πρόσοδος των γαιοκτημόνων κατανοούνται ως «παρακρατήσεις» από την αξία που δημιουργήσαν οι μισθωτοί εργάτες. Εντούτοις, σε ό,τι ακολουθεί θα προσπαθήσω να δείξω ότι η κλασική (ρικαρδιανή) θεωρία της αξίας και της εκμετάλλευσης δεν αποτελεί παρά θεωρητική εκδοχή της κυρίαρχης αστικής ιδεολογίας, όπως προκύπτει από την ανάλυση και κριτική του Μαρξ.

Σύμφωνα με την πασίγνωστη μέθοδο ανάλυσης που ακολουθεί, ο Μαρξ εκκινεί από έναν *απλό και κοινά αποδεκτό ορισμό της αξίας του εμπορεύματος*,¹¹ ως σημείο

¹⁰ „Der Wert als besondere Erscheinungsform der gesellschaftlichen Arbeit in der warenproduzierenden Gesellschaft. (Der Wert als historische, vorübergehende Erscheinung). Im Laufe der vorausgehenden Darstellung sind wir auf eine auf den ersten Blick rätselhafte Erscheinung gestoßen: Der Warenwert wird durch die Arbeit bestimmt, wird aber nicht in Arbeitsmengen (gemessen in Arbeitszeit) ausgedrückt“

¹¹ Ο Μαρξ εκκινεί από τον «κοινά αποδεκτό ορισμό» του εμπορεύματος, δηλαδή εκείνης της οικονομικής μορφής, η οποία επιτρέπει την προσέγγιση των «εσωτερικών»-αιτιακών αλληλοσχέσεων που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής: «*De prime abord*, δεν εκκινώ από “έννοιες”, άρα ούτε από την “έννοια της αξίας”, και ως εκ τούτου ούτε έχω επίσης κατά κανέναν τρόπο να “διατρέσω” αυτή την έννοια. Αυτό από το οποίο εκκινώ είναι η απλούστερη οικονομική μορφή, στην οποία παρουσιάζεται το προϊόν της εργασίας στην τωρινή κοινωνία, και αυτό είναι το “εμπόρευμα”. Αυτό αναλύω, και μάλιστα στη μορφή στην οποία εμφανίζεται» (Μαρξ 1993: 29-30). «Η απλή κυκλοφορία

αφετηρίας για τη θεωρητική του μελέτη, από την οποία τελικά θα προκύψει μια διαφορετική (η Μαρξική) έννοια της αξίας. Ξεκινάει δηλαδή από το ιδεολογικό πρόπλασμα της έννοιας και μέσα από μια σειρά κριτικών επιχειρημάτων και ανατροπών οδηγείται στη σταδιακή οικοδόμηση της έννοιας (στη θεωρητική της «ωρίμανση»)¹².

Ο Μαρξ εκκινεί λοιπόν από έναν φαινομενικά «κλασικό» ορισμό του εμπορεύματος και της αξίας του: «Η αξία του εμπορεύματος είναι το κοινό που εκφράζεται στην ανταλλακτική σχέση ή στην ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος (...) Πώς μπορούμε να μετρήσουμε το μέγεθος της αξίας του [εμπορεύματος]; Με το ποσό της εργασίας που περιέχεται σ' αυτό, της “ουσίας που δημιουργεί αξία”» (Μαρξ 1978-α: 52-3).

Ποια είναι όμως αυτή η «εργασία»; Ήδη από τη *Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* (1859) ο Μαρξ δείχνει ότι τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά από ό,τι είχαν υποθέσει οι κλασικοί οικονομολόγοι. Τα διαφορετικά είδη εργασίας δεν μπορούν να κανένα τρόπο να θεωρηθούν σύμμετρα, δηλαδή ποιοτικώς όμοια και επομένως ποσοτικώς συγκρίσιμα μεταξύ τους. Αντίθετα, είναι ποιοτικώς διάφορα, στον ίδιο βαθμό που είναι ποιοτικώς διάφορα τα χρήσιμα πράγματα που παράγουν, οι αξίες χρήσης:

«Ας υποθέσουμε ότι μία ουγκιά χρυσού, ένας τόνος σιδήρου, 25 λίβρες σιταριού και είκοσι γιάρδες μεταξιού είναι ανταλλακτικές αξίες ίσου μεγέθους (...) Αλλά η εύρεση χρυσού, η εξόρυξη σιδήρου, η καλλιέργεια σιταριού και η ύφανση μεταξιού είναι ποιοτικώς διαφορετικά είδη εργασίας. Αυτό που αντικειμενικά εμφανίζεται ως διαφορετικότητα των αξιών χρήσης, εμφανίζεται, κατ' επέκταση, ως διαφορετικότητα των δραστηριοτήτων οι οποίες παράγουν αυτές τις αξίες χρήσης» (*Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, MEGA 1980, σ. 109).

είναι πολύ περισσότερο μια αφηρημένη σφαίρα της αστικής συνολικής διαδικασίας παραγωγής, η οποία προκύπτει μέσω των ιδιαίτερων της προσδιορισμών ως ροπή, ως απλή μορφή εμφάνισης μιας πίσω από αυτήν ευρισκόμενης, εξίσου από αυτήν προκύπτουσας και αυτήν παράγουσας βαθύτερης διαδικασίας –το βιομηχανικό κεφάλαιο» (MEGA 1980 II.2: 68-9).

¹² Θα δούμε ότι η πολλαπλώς προσδιορισμένη Μαρξική έννοια που τελικώς προκύπτει, έχει ανατρέψει πλήρως το ιδεολογικό πρόπλασμα που αποτέλεσε την αφετηρία της όλης διαδικασίας. Όπως σημείωνε ο ίδιος ο Μαρξ σε μια επιστολή του προς την Ένγκελς: «το πλεονέκτημα της διαλεκτικής μου είναι πως λέω τα πράγματα σιγά-σιγά, και εκεί που νομίζουν πως τέλειωσα και είναι έτοιμοι να με αντικρούσουν, απλά αποδεικνύουν τη βαθιά τους ανοησία!» (παρατίθεται στο Althusser et al 2003: 37).

Το ότι ο «πλούτος», δηλαδή κάθε τι χρήσιμο, είναι *προϊόν εργασίας* δεν αποτελεί *ίδιον* μόνο του καπιταλιστικού, αλλά *κάθε τρόπου παραγωγής*. Κάθε τρόπος παραγωγής προϋποθέτει τον *εργαζόμενο-παραγωγό* και την ιδιαίτερη σχέση του με τα *μέσα παραγωγής*, από την οποία μπορούν να αποκρυπτογραφηθούν τα ιδιαίτερα δομικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας στην οποία ο τρόπος αυτός παραγωγής είναι κυρίαρχος. Όμως, οι κοινωνίες που δομούνται σε άλλους τρόπους παραγωγής δεν αποτελούν εμπορευματοπαραγωγικές κοινωνίες, δεν αναπαράγονται μέσα από την παραγωγή ανταλλακτικών αξιών. Αντίθετα, μόνο «ο πλούτος των κοινωνιών όπου κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής εμφανίζεται σαν ένας “τεράστιος σωρός εμπορευμάτων”» (Μαρξ 1978-α, *Το Κεφάλαιο*, τόμος I^{ος}, σ. 49).

Με άλλη διατύπωση, για τον Μαρξ η *αξία αποτελεί εκδήλωση των δομικών χαρακτηριστικών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής* και όχι εκδήλωση της εργασίας γενικά.¹³

Ο Μαρξ ορίζει αυτή τη διαδικασία κοινωνικής ομογενοποίησης των ατομικών εργασιακών και παραγωγικών διαδικασιών με την εισαγωγή της έννοιας *αφηρημένη εργασία*: Η δαπάνη εργασίας στο πλαίσιο των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής (παραγωγή-για-την-ανταλλαγή με χρήση μισθωτής εργασίας), δηλαδή «αφηρημένης εργασίας» (εν γένει εργασίας), ή ο εν γένει χρόνος εργασίας είναι η «αιτία» της αξίας (του εμπορευματικού χαρακτήρα των προϊόντων της εργασίας) και ρυθμίζει το μέγεθος της αξίας των εμπορευμάτων.

Στο σημείο αυτό χρειάζεται όμως να επισημάνουμε:

α) Η αφηρημένη εργασία (και συνεπώς ο εν γένει χρόνος εργασίας) δεν αποτελεί μια με άμεσο τρόπο διαπιστώσιμη και μετρήσιμη διάσταση της εργασίας, αλλά μία έννοια που επιτρέπει την κατανόηση της διαδικασίας κοινωνικής ομογενοποίησης της εργασίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

β) Η αφηρημένη εργασία, δεν αφορά τη μεμονωμένη διαδικασία παραγωγής, αλλά την *κοινωνική αλληλοσυσχέτιση όλων των*, θεσμικά ανεξάρτητων μεταξύ τους, επιμέρους *καπιταλιστικών διαδικασιών παραγωγής*, η οποία *εκδηλώνεται στην αγορά*. Η αφηρημένη εργασία δεν μετριέται με το χρονόμετρο, αλλά εκδηλώνεται στη σχέση ανταλλαγής ενός εμπορεύματος με όλα τα άλλα εμπορεύματα:

---

¹³ «Στην αρχαία ινδική κοινότητα η εργασία είναι κοινωνικά καταμερισμένη, χωρίς τα προϊόντα να γίνονται εμπορεύματα» (Μαρξ 1991, σ. 44).

«Ο κοινωνικός χρόνος εργασίας υπάρχει, ούτως ειπείν, μόνο σε λανθάνουσα κατάσταση σε αυτά τα εμπορεύματα και εκδηλώνεται κατά πρώτον στη διαδικασία ανταλλαγής τους (...) Η εν γένει κοινωνική εργασία δεν είναι επομένως έτοιμη προϋπόθεση, αλλά δημιουργούμενο αποτέλεσμα» (MEGA 1980, 123).

Η σχέση ανταλλαγής αποτελεί τη μοναδική *εμπειρικός απτή ύπαρξη* (μορφή εμφάνισης) της αξίας.

Είναι αναμενόμενο λοιπόν ότι ο Μαρξ εκκινεί την ανάλυσή του για την αξία (και τον ΚΤΠ) από την ανάλυση της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Διότι η λεγόμενη «απλή κυκλοφορία» δεν αποτελεί ένα «μοντέλο» για να κατανοήσουμε την «αγορά» και να περάσουμε κατόπιν στην «καπιταλιστική αγορά». Αποτελεί το ορατό περίβλημα των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

Για να μπορέσει να αποκρυπτογραφήσει τη μορφή εμφάνισης της αξίας ως χρήμα, ο Μαρξ εισάγει το σχήμα της *«απλής, μεμονωμένης ή τυχαίας μορφής της αξίας»*, στο οποίο *φαινομενικώς* μια ποσότητα εμπορεύματος ανταλλάσσεται με μια διαφορετική ποσότητα ενός άλλου εμπορεύματος:

$$\chi \text{ Εμπόρευμα A} = \psi \text{ Εμπόρευμα B}$$

Οι Κλασικοί οικονομολόγοι θεωρούσαν ότι όλες οι συναλλακτικές πράξεις στην αγορά μπορούν να αναχθούν σε τέτοιες απλές σχέσεις ανταλλαγής, τις οποίες αντιλαμβάνονταν ως σχέσεις αντιπραγματισμού.

Ο Μαρξ δείχνει εντούτοις ότι στο σχήμα αυτό δεν έχουμε την ανταλλαγή ανάμεσα σε δύο εμπορεύματα με προϋπάρχουσες ίσες αξίες (μετρούμενες ως ποσότητα εργασίας που δαπανήθηκε για την παραγωγή τους). Αντίθετα, έχουμε *μόνον ένα εμπόρευμα* (το εμπόρευμα A, το οποίο καταλαμβάνει τη θέση της *σχετικής αξιακής μορφής*), η αξία του οποίου μετράται σε μονάδες ενός χρήσιμου πράγματος (μιας διαφορετικής από αυτό αξίας χρήσης), του B.

Το B καταλαμβάνει τη θέση του *ισοδύναμου* και λειτουργεί ως *ο μετρητής της αξίας* του εμπορεύματος A. Το ισοδύναμο αυτό (εν προκειμένω το B) δεν αποτελεί ένα σύνθητες εμπόρευμα (ενότητα αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας), αλλά απλώς εισέρχεται στη σχέση για να μετρήσει την αξία του A, αποτελεί το «χρήμα» του εμπορεύματος A. Έτσι το A, ως εμπόρευμα (συνεπώς ανταλλακτική αξία)

εκφράζει την αξία του στο ισοδύναμο B.¹⁴ Αντίθετα, η αξία του ισοδυνάμου (του B) δεν μπορεί να εκφραστεί, δεν υφίσταται στον κόσμο της εμπειρικής πραγματικότητας:

«Μόλις όμως το εμπόρευμα σακάκι πάρει τη θέση του ισοδυνάμου στην έκφραση της αξίας, το μέγεθος της αξίας του δεν παίρνει κανενός είδους έκφραση σαν μέγεθος αξίας. Πιο σωστά φιγουράρει στην εξίσωση της αξίας μόνο σαν ορισμένη ποσότητα ενός πράγματος» (Μαρξ 1978-α: 70).

Προκύπτει επομένως ότι η «απλή μορφή της αξίας» δεν αποτελεί μια ισότητα με τη μαθηματική έννοια ή μια συνήθη ισοδυναμία, (γεγονός που θα συνεπαγόταν ότι ψ Εμπόρευμα B = χ Εμπόρευμα A). Αντίθετα χαρακτηρίζεται από μια «πολικότητα», από το γεγονός δηλαδή ότι κάθε «πόλος» της ισότητας κατέχει μια ποιοτικά διαφορετική θέση και λειτουργία από τον άλλο, έτσι ώστε, από μαθηματική άποψη, να μην ισχύει η αντιμεταθετική ιδιότητα (αν $\alpha=\beta \Rightarrow \beta=\alpha$).

Συμπερασματικά, η απλή αξιακή μορφή δηλώνει αποκλειστικά ότι χ μονάδες του εμπορεύματος A είναι αξίας ψ μονάδων του ισοδυνάμου B, ή:

Μία μονάδα εμπορεύματος A είναι αξίας ψ/χ μονάδων του ισοδυνάμου B. (Εκφράζεται μόνο η αξία του εμπορεύματος A σε μονάδες του ισοδυνάμου B. Το ισοδύναμο B στη σχέση αυτή δεν έχει ανταλλακτική αξία [άρα δεν αποτελεί εμπόρευμα], αλλά είναι ο «μετρητής αξίας» [«το χρήμα»] του A).

Από την ανάλυση της απλής αξιακής μορφής, ο Μαρξ μπορεί πλέον πολύ εύκολα να αποκρυπτογραφήσει τη χρηματική μορφή. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιεί δύο ενδιάμεσα νοητικά σχήματα, την *ολική ή ανεπτυγμένη* και τη *γενική* μορφή της αξιακής έκφρασης.

Το δεύτερο σχήμα σε αυτή τη σειρά ανάπτυξης της αξιακής μορφής (η *γενική μορφή* της αξίας) χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ενός και μόνο ισοδυνάμου στο οποίο όλα τα εμπορεύματα εκφράζουν την αξία τους. Κάθε εμπόρευμα βρίσκεται λοιπόν πάντα στη σχετική αξιακή θέση και μόνον ένα *πράγμα* («εμπόρευμα») στη θέση του ισοδυνάμου, αποτελώντας έτσι το *γενικό ισοδύναμο* (Μαρξ 1978-α: 82).

¹⁴ Σε μια επιστολή του προς τον Ένγκελς με ημερομηνία 22.06.1867, ο Μαρξ σημείωνε: «Οι κύριοι Οικονομολόγοι παρέβλεψαν μέχρι σήμερα το πολύ απλό γεγονός ότι η μορφή: 20 πήχεις λινού υφάσματος = 1 σακάκι είναι απλώς η βάση του 20 πήχεις λινού = 2 στερλίνες, και επομένως η απλούστερη μορφή του εμπορεύματος, στην οποία η αξία δεν έχει ακόμα εκφραστεί στη σχέση της με όλα τα άλλα εμπορεύματα αλλά μόνον ως κάτι διαφοροποιημένο από την ίδια της τη φυσική μορφή, ότι [η εξεταζόμενη απλή μορφή, Γ.Μ.] ενσωματώνει όλο το μυστικό της χρηματικής μορφής και ως εκ τούτου, *in nuce*, όλων των αστικών μορφών του προϊόντος της εργασίας» (MEW, τ. 31: 306).

Το πρώτο βασικό χαρακτηριστικό του χρήματος είναι ότι αποτελεί το *γενικό ισοδύναμο*. Επομένως, η σχέση γενικής ανταλλαξιμότητας των εμπορευμάτων εκφράζεται (αποκτά υλική υπόσταση) μόνο μέσω του χρήματος (γενικού ισοδυνάμου), δηλαδή όχι αμέσως (αντιπραγματισμός) αλλά με τη διαμεσολάβηση του χρήματος.

Η Μαρξική θεώρηση δεν αναπαράγει λοιπόν το κλασικό (και νεοκλασικό) μοντέλο του αντιπραγματισμού (της ανταλλαγής εμπορεύματος με εμπόρευμα), καθότι θεωρεί ότι η ανταλλαγή *αναγκαστικά διαμεσολαβείται από το χρήμα*. Το χρήμα ερμηνεύεται ως αναγκαίο-ενδογενές στοιχείο των καπιταλιστικών οικονομικών σχέσεων.

«Δεν κατέχουν λοιπόν τα εμπορεύματα τη μορφή άμεσης αμοιβαίας ανταλλαξιμότητας, ή η κοινωνικά έγκυρη μορφή τους είναι μια [μορφή] διαμεσολαβημένη» (Μαρξ 1991: 68).

Στο θεωρητικό σύστημα του Μαρξ δεν μπορεί να υπάρξει κανένα άλλο μέτρο (ή μορφή εμφάνισης) της αξίας. Το ουσιώδες χαρακτηριστικό της «οικονομίας της αγοράς» (του καπιταλισμού) είναι επομένως όχι απλώς η ανταλλαγή εμπορευμάτων (όπως υποστήριζαν οι κυρίαρχες θεωρίες), αλλά και η χρηματική κυκλοφορία και το χρήμα.

Οι θέσεις που παρουσιάσαμε παραπάνω παραπέμπουν σε ένα συμπέρασμα που είναι σημαντικό για την κριτική της αστικής θεωρίας της εκμετάλλευσης:

Σε μια «χρηματική οικονομία» (στον καπιταλισμό), το χρήμα δεν αποτελεί *«numeraire»*. Αυτό σημαίνει επίσης ότι το χρήμα λειτουργεί ως μέτρο των αξιών όχι επειδή κατέχει ήδη μια κοινή και προϋπάρχουσα διάσταση με τα εμπορεύματα, αλλά επειδή αποτελεί *τη μορφή εμφάνισης της αξίας*, εκφράζει τη διάσταση της αξίας στο επίπεδο της εμπειρικής πραγματικότητας: «Το χρήμα δεν έχει τιμή: το χρήμα είναι η τιμή» (Arthur 2002: 100). Το χρήμα είναι η «υλική ενσάρκωση» των κοινωνικών

σχέσεων που χαρακτηρίζουν τον ΚΤΠ: της κεφαλαιακής σχέσης.¹⁵ Με τη διατύπωση του Μαρξ:

«Φάνηκε στην πορεία της παρουσιάσής μας το πώς η αξία, που εμφανίζεται σαν αφαίρεση, είναι δυνατή σαν τέτοια αφαίρεση μόνο από τη στιγμή που έχει τοποθετηθεί το χρήμα» (Μαρξ 1990: 596).

«[...] ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας εμφανίζεται ως η χρηματική ύπαρξη του εμπορεύματος και, επομένως, σαν ένα πράγμα έξω από την πραγματική παραγωγή» (Μαρξ 1978-β: 650).

Από τη στιγμή που εισάγει την έννοια του χρήματος ως γενικού ισοδυνάμου, ο Μαρξ εμμένει στην άποψη ότι το χρήμα δεν παίζει μόνο το ρόλο του «μέτρου» ή του «μέσου», αλλά ότι τείνει να λειτουργήσει ως «αυτοσκοπός» (αποθησαυρισμός, μέσο πληρωμής, παγκόσμιο χρήμα). Εδώ έχουμε να κάνουμε με την εισαγωγή της έννοιας του χρηματικού κεφαλαίου, με την (προσωρινή και ακόμα «ανώριμη») έννοια του κεφαλαίου: χρήμα που λειτουργεί ως αυτοσκοπός.

Για να μπορέσει να λειτουργήσει ως αυτοσκοπός, το χρήμα πρέπει να κινείται στη σφαίρα της κυκλοφορίας σύμφωνα με το σχήμα $X - E - X$. Εντούτοις, λόγω του ομογενούς χαρακτήρα του χρήματος, το σχήμα αυτό στερείται νοήματος¹⁶, εκτός από την περίπτωση που περιγράφει μια ποσοτική μεταβολή, δηλαδή μια αύξηση στην ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος: Ο σκοπός αυτής της κίνησης δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά η συνεχής δημιουργία επιπλέον-χρήματος. Τα σχήμα γίνεται επομένως $X - E - X'$ όπου το X' συμβολίζει το $X + \Delta X$.

Εντούτοις, το χρήμα μπορεί να λειτουργήσει ως τέτοιος «αυτοσκοπός» μόνο στην περίπτωση που έχει κυριαρχήσει πάνω στη σφαίρα παραγωγής και την έχει

---

¹⁵ Η Μαρξική έννοια του χρήματος προϋποθέτει την απόρριψη όλων των «ιστορικιστικών» προσεγγίσεων, οι οποίες αντιλαμβάνονται το χρήμα ως ένα «μέσο ανταλλαγής» που έχει προκύψει ιστορικά, και το οποίο κληρονόμησε ο καπιταλισμός από προηγούμενους τρόπους παραγωγής. Το προκαπιταλιστικό χρήμα αποτελεί επομένως μια διαφορετική έννοια από το χρήμα στον ΚΤΠ (τη γενική μορφή εμφάνισης της αξίας και του κεφαλαίου). Το χρήμα είχε διαφορετική φύση στις κοινωνίες όπου κυριαρχούσαν προκαπιταλιστικοί τρόποι παραγωγής: Κατ' αρχάς, σε εκείνες τις κοινωνίες το χρήμα (ως μέσο συναλλαγών και απόθεμα πλούτου) έπαιζε ένα περιθωριακό ρόλο αναφορικά με τη διαδικασία παραγωγής και απόσπασης του πλεονάσματος, καλύπτοντας απλώς τους «εξωτερικούς πόρους» της κοινωνικής δομής. Αντιθέτως, στον καπιταλισμό το χρήμα αποτελεί την πιο γενική μορφή του κεφαλαίου, της θεμελιακής δομικής σχέσης του συστήματος (βλ. τη συνέχεια του παρόντος κειμένου). Είναι το «όχημα» μέσω του οποίου εκδηλώνονται και αναπαράγονται οι θεμελιώδεις σχέσεις που συγκροτούν τον ΚΤΠ.

¹⁶ Η, καλύτερα διατυπωμένο, στερείται σκοπού: δεν μπορεί να προκαλέσει ούτε ποιοτική ούτε ποσοτική μεταβολή της οντότητας που βρίσκεται σε κίνηση.

ενσωματώσει στην κυκλοφορία του, $X - E - X'$, δηλαδή όταν λειτουργεί ως κεφάλαιο. Η εκμετάλλευση της εργασίας στη σφαίρα παραγωγής συνιστά έτσι την πραγματική προϋπόθεση για αυτή την ενσωμάτωση της παραγωγής στην κυκλοφορία του χρήματος «ως αυτοσκοπού». Με τον τρόπο αυτό, «η χρηματική κυκλοφορία οδηγεί (...) στο κεφάλαιο» (Μαρξ 1990: 596).

Ο καπιταλιστής εμφανίζεται στην αγορά ως ιδιοκτήτης του χρήματος (X) αγοράζοντας εμπορεύματα (E), τα οποία αποτελούνται από μέσα παραγωγής ($M\pi$) και εργασιακή δύναμη ($E\delta$). Στη διαδικασία παραγωγής (Π) καταναλώνει παραγωγικά τα E , για να δημιουργήσει μια εκροή εμπορευμάτων (ένα προϊόν, E'), της οποίας η αξία θα πρέπει να ξεπερνάει αυτή του E . Τελικά πουλά αυτήν την εκροή για να εισπράξει ένα ποσό χρήματος (X') υψηλότερο σε σχέση με το (X).

Στη Μαρξική θεωρία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, τόσο η αξία όσο και το χρήμα αποτελούν έννοιες οι οποίες είναι αδύνατον να οριστούν ανεξάρτητα από την έννοια του κεφαλαίου. Περιέχουν την (αλλά και περιέχονται στην) έννοια του κεφαλαίου. Η θεωρία του Μαρξ δεν αποτελεί επομένως απλώς *χρηματική θεωρία της αξίας*.¹⁷ Αποτελεί ταυτόχρονα και *χρηματική θεωρία του κεφαλαίου*.

Η κίνηση του χρήματος ως κεφαλαίου προσδένει την παραγωγική διαδικασία στη διαδικασία κυκλοφορίας, με την έννοια ότι η παραγωγή εμπορευμάτων καθίσταται μία φάση ή μία συνιστώσα (καίτοι η αποφασιστική συνιστώσα για την όλη διαδικασία αξιοποίησης) του συνολικού κυκλώματος του κοινωνικού κεφαλαίου:

$X - E (= M\pi + E\delta) [\rightarrow \Pi \rightarrow E'] - X'$

«Η αξία γίνεται επομένως αυξανόμενη αξία, αυξανόμενο χρήμα και σαν τέτοιο γίνεται κεφάλαιο. (...) Αντίθετα, η κυκλοφορία του χρήματος σαν κεφάλαιο αποτελεί αυτοσκοπό, γιατί η αξιοποίηση της αξίας υπάρχει μόνο μέσα στο πλαίσιο αυτής της κίνησης που διαρκώς ανανεώνεται. Γι' αυτό, η κίνηση του κεφαλαίου είναι απεριόριστη» (Μαρξ 1978-α: , 168, 164-65).

Ο Μαρξ διαμόρφωσε επομένως μια νέα «θεωρητική επικράτεια», ένα νέο θεωρητικό «παράδειγμα» (νοούμενο ως σύστημα εννοιών και αιτιακών καθορισμών). Έδειξε ότι τα προϊόντα της εργασίας καθίστανται αξίες διότι παράγονται στο πλαίσιο

¹⁷ «Γενική κοινωνικά ισχύουσα ισοδύναμη μορφή παίρνει [το προϊόν της εργασίας, Γ.Μ.] μόνο στο χρήμα» (Μαρξ 1978-α: 119).

της κεφαλαιακής σχέσης κυριαρχίας και εκμετάλλευσης. Επιπλέον, ότι η αξία αναγκαστικά εκδηλώνεται στη μορφή του χρήματος. Επομένως ότι το χρήμα αποτελεί την κατεξοχήν μορφή εμφάνισης της αξίας και ως εκ τούτου του κεφαλαίου.

Η αξία αποκτά υλική υπόσταση, πραγματοποιείται, στην αγορά, μέσω της ανταλλαξιμότητας του οποιουδήποτε προϊόντος εργασίας με κάθε άλλο προϊόν εργασίας, δηλαδή μέσω του χαρακτήρα τους ως εμπορευμάτων τα οποία φέρουν μια συγκεκριμένη (χρηματική) τιμή στην αγορά. Μέσα από την ανάλυση αυτή, ο Μαρξ εμφατικά επέμενε σε όλο του το έργο ότι η αξία αποτελεί έκφραση των σχέσεων που χαρακτηρίζουν αποκλειστικά τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.¹⁸

Η αξία προκύπτει από την αφηρημένη εργασία, η οποία εντούτοις δεν αποτελεί ένα εμπειρικά απτό και επομένως άμεσα μετρήσιμο μέγεθος. Προκύπτει εμπειρικά η αξία μόνο κατά τη διαδικασία της ανταλλαγής και εκφράζεται στη χρηματική τιμή.

Ως «φορέας» της κεφαλαιακής σχέσης, το κεφάλαιο παράγει αξία και υπεραξία εκμεταλλευόμενο την εργασία.

Κατανοούμε επομένως τη σημασία των θέσεων του Πουλιόπουλου και των Ντούνκερ κ.ά., που παραθέσαμε στο τέλος της προηγούμενης ενότητας:

«Αξία είναι η αντανάκλαση των κοινωνικών σχέσεων που έχει ο παραγωγός με την εμπορευματική κοινωνία» (Πουλιόπουλος). «Η αξία του εμπορεύματος καθορίζεται από την εργασία, αλλά δεν εκφράζεται σε ποσότητες εργασίας (μετρημένες σε χρόνο εργασίας)» (Duncker κ.ά.). «Όπως το κάθε εμπόρευμα ξεχωριστά, έτσι και όλος ο κόσμος των εμπορευμάτων έχει δυο πόλους, στον ένα πόλο αξίες χρήσης, δηλαδή τα διάφορα εμπόρευμα, στον άλλο αξίες, δηλαδή χρήμα» (Πουλιόπουλος).

Στην επόμενη ενότητα θα διερευνήσουμε τις ιδεολογικές και πολιτικές συνέπειες μιας ακόμα θέσης αυτής της Μαρξιστικής παράδοσης: «Η αξία ως ιστορική, προσωρινή εμφάνιση» (Duncker κ.ά.).

4. Οι ιδεολογικές και πολιτικές συνέπειες της Μαρξικής Κριτικής

Η ανάλυση του Μαρξ, που τις βασικές θέσεις της παραθέσαμε στην προηγούμενη ενότητα, εστιάζει στην αποκρυπτογράφηση των *ιστορικά ιδιαίτερων μορφών* υπό τις

---

¹⁸ «Η έννοια της αξίας ανήκει ολότελα στην πιο σύγχρονη οικονομία, διότι είναι η πιο αφηρημένη έκφραση του ίδιου του κεφαλαίου και της παραγωγής που βασίζεται σ' αυτό. Στην έννοια της αξίας προδίνεται το μυστικό του κεφαλαίου» (Μαρξ 1990: 596. Βλ. και στα επόμενα).

οποίες εμφανίζεται η ταξική εξουσία του κεφαλαίου. Με τα λόγια Εβγκένι Πασουκάνις, το πραγματικό θεωρητικό πρόβλημα που υποδεικνύει ο Μαρξ είναι να κατανοήσουμε «γιατί αυτό το περιεχόμενο¹⁹ παίρνει εκείνη τη συγκεκριμένη μορφή²⁰» (*Marxism and Law*, σ. 84, *Μαρξισμός και δίκαιο*, σ. 91).

Αντίθετα, η Κλασική Πολιτική Οικονομία, αποσυνδέει το περιεχόμενο (την καπιταλιστική οικονομία) από τις ιδιαίτερες μορφές υπό τις οποίες εμφανίζεται, ακριβώς επειδή αντιλαμβάνεται τις μορφές αυτές ως «κοινωνικά ουδέτερες», αν όχι αιώνιες.

Σαν αποτέλεσμα, η κλασική εργασιακή θεωρία της αξίας, καίτοι αποτελεί ταυτόχρονα θεωρία της εκμετάλλευσης, δεν μπορεί να αμφισβητήσει (αντίθετα νομιμοποιεί, ή, έστω, επιζητεί να μεταρρυθμίσει) την καπιταλιστική τάξη πραγμάτων.

Στη «συντηρητική» εκδοχή της, θεωρεί ότι η «παρακράτηση» του υπερπροϊόντος δικαιώνεται από τον ρόλο που παίζει ο καπιταλιστής στην οργάνωση της παραγωγής, την πληρωμή των μισθών πριν την ολοκλήρωση του έργου, την ανάπτυξη της οικονομίας κ.ο.κ.:

«Σε όλες τις τέχνες και τις μανιφακτούρες, η πλειοψηφία των εργατών έχουν την ανάγκη ενός εργοδότη που θα τους προκαταβάλλει τα υλικά της εργασίας τους και τους μισθούς και τα μέσα συντήρησής τους μέχρι την ολοκλήρωση της. Αυτός μοιράζεται μαζί τους το προϊόν της εργασίας τους, ή την αξία που αυτή προσθέτει στα υλικά πάνω στα οποία σωρεύεται, και το μερίδιό του αυτό συνιστά το κέρδος του» (Smith 2000, I.viii.8, οι υπογρ. δικές μου).

Τα ζητήματα που τίθεται στο πλαίσιο αυτής της «συντηρητικής» προβληματικής είναι η «δίκαιη» αμοιβή του εργάτη, που να του εξασφαλίζει μια «αξιοπρεπή διαβίωση», οι μισθοί να αυξάνονται σε αντιστοιχία με τις αυξήσεις στην παραγωγικότητα, κ.ο.κ. Με άλλα λόγια, τα άμεσα αιτήματα των εργαζομένων κατά την αντιπαράθεσή τους με το κεφάλαιο, ανάγονται σε «κοινωνικό ιδανικό», εφόσον οι μορφές εμφάνισης των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας (δηλαδή οι ίδιες αυτές σχέσεις εξουσίας) εκλαμβάνονται ως οι «μόνες εφικτές» ή/και «αναγκαίες».

Στη «ριζοσπαστική» εκδοχή της η κλασική θεωρία της αξίας και της εκμετάλλευσης οραματίζεται έναν «καπιταλισμό χωρίς ατομικούς καπιταλιστές»: Η

¹⁹ η καπιταλιστική οικονομία και ταξική δομή, Γ.Μ.

²⁰ εμπόρευμα, χρήμα, ένα «ουδέτερο» κράτος που διοικεί μια κοινωνία ελεύθερων και ίσων πολιτών, ο κανόνας δικαίου, κ.ο.κ., Γ.Μ.

«κοινωνικοποίηση», δηλαδή η δημόσια νομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής συμβαδίζει με τη διατήρηση όλων των μορφών της καπιταλιστικής οικονομίας και του καπιταλιστικού κράτους: Το εμπόρευμα, το χρήμα, η επιχείρηση με τον ιεραρχικό καταμερισμό εργασίας που τη διακρίνει, επομένως και η πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά και η κυβέρνηση, ο στρατός, η αστυνομία, τα δικαστήρια, τα κρατικά μέσα μαζικής επικοινωνίας κ.ο.κ. εξακολουθούν και στον «κομμουνισμό» να διατηρούν τον επίζηλο ρόλο που είχαν στον καπιταλισμό. Αφού η νομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής είναι δημόσια, η εκμετάλλευση έχει καταργηθεί. Όπως περίπου συνέβαινε με τη ΔΕΗ, τον ΟΤΕ και τις άλλες ΔΕΚΟ μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980, οπότε θριάμβευε και στη Δύση ο «σοσιαλισμός».

Αντίθετα, η Μαρξική Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας καθιστά σαφές ότι η διατήρηση των οικονομικών μορφών μέσω των οποίων εκδηλώνεται η κυριαρχία των καπιταλιστικών σχέσεων κυριαρχίας (της αξίας, του κράτους) σημαίνει τη διατήρηση και αναπαραγωγή αυτών ακριβώς των σχέσεων εξουσίας. Στο ζήτημα της κρατικής εξουσίας, η θεωρητική παρέμβαση του Λένιν κατά την ιστορική συγκυρία που προηγήθηκε της Οκτωβριανής Επανάστασης είναι καθοριστική, και αφορά τρία κυρίως ζητήματα:

1. Η εξουσία των εργαζομένων μπορεί να προκύψει μέσα από μια επανάσταση, δηλαδή μια βαθιά πολιτική και θεσμική τομή που προκαλείται από την παρέμβαση των εργαζομένων και υφιστάμενων την εκμετάλλευση τάξεων: «Για έναν μαρξιστή δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η επανάσταση είναι αδύνατη χωρίς επαναστατική κατάσταση, μα κάθε επαναστατική κατάσταση δεν οδηγεί σε επανάσταση» (*Η χρεοκοπία της II Διεθνούς*, Ελεύθερη Ελλάδα, 1970: 10).

2. Προϋπόθεση για την κατάληψη της εξουσίας από τους εργαζομένους είναι η «συντριβή» του καπιταλιστικού κράτους και η δημιουργία ενός νέου τύπου κρατικού θεσμικού πλαισίου, στόχος του οποίου είναι ο σταδιακός μαρσμός αυτού του ίδιου του κράτους και κάθε εξουσίας, ο κομμουνισμός ως αταξική κοινωνία: «Η απλή μεταβίβαση της παλιάς κρατικής μηχανής σε νέα χέρια δεν είναι καθόλου κατάκτηση της εξουσίας: Το προλεταριάτο οφείλει να συντρίψει αυτόν το μηχανισμό και να τον αντικαταστήσει με κάτι εντελώς νέο» (*Κράτος και Επανάσταση*, Νέοι στόχοι, 1971: 111).

3. Η εργατική εξουσία, ο σοσιαλισμός, δεν αποτελεί έτσι «καθεστώς», όπως αυτό που υπήρξε, π.χ., στη Ρουμανία ή την Ουγγαρία μεταπολεμικά, ή κάποιον

ιδιαίτερο «τρόπο παραγωγής», αλλά επαναστατική φάση μετάβασης από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό: «Θα υπάρξει ένα ξεχωριστό στάδιο ή εποχή *μετάβασης* από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό» (όπ.π.: 84).

Καθοριστικές στην ίδια κατεύθυνση υπήρξαν και οι θεωρητικές παρεμβάσεις που, εκκινώντας συχνά από την εμπειρία της κινεζικής Πολιτιστικής Επανάστασης, υποδεικνύουν ότι η μετάβαση από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό αναγκαστικά σχετίζεται με την κατάργηση της μορφής της αξίας, δηλαδή του χρήματος και του εμπορεύματος, συνεπώς και της μορφής επιχείρησης, στο πλαίσιο του ριζικού μετασχηματισμού αυτού που σήμερα ονομάζεται «οικονομία»:

«Για να επιφέρει την εξαφάνιση των εμπορευματικών σχέσεων, αυτή η κυριαρχία του σχεδίου πρέπει να είναι η μορφή κοινωνικής κυριαρχίας των εργαζομένων πάνω στα μέσα παραγωγής, η μορφή της κοινωνικής ιδιοποίησης των μέσων παραγωγής και των προϊόντων από τους ίδιους τους εργαζόμενους [...] Η επανάσταση αυτή συνιστά μια από τις “στιγμές” της “επαναστατικοποίησης” των επιχειρήσεων, της μετατροπής τους σε μian άλλη “μορφή οργάνωσης”, που συνεπάγεται μian άλλη κατανομή των λειτουργιών διεύθυνσης και ελέγχου. Μονάχα ένας τέτοιος μετασχηματισμός μπορεί να αποτελέσει (σε σύνδεση μ’ άλλους μετασχηματισμούς –που δεν αφορούν μόνο την επιχείρηση) ένα από τα στάδια, που οδηγούν σε νέες μορφές κοινωνικοποίησης της εργασίας και, συνεπώς, στην εξάλειψη της μορφής της αξίας από την ίδια την παραγωγική διαδικασία» (Σαρλ Μπετελέμ, *Μορφές ιδιοκτησίας στο μεταβατικό στάδιο προς το σοσιαλισμό*, εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1974, σσ. 124, 126).